

MAANDBLAD VAN „**oud-utrecht**”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

JUNI
1951

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

24e JAARGANG
N° 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

EXCURSIE NAAR KASTEEL SYPESTEYN.

Hierbij heeft het bestuur het genoegen ter kennis van de leden der vereniging te brengen, dat op Zaterdag 7 Juli a.s. een excursie zal worden gehouden naar Kasteel Sypesteyn in Loosdrecht.

De regeling is als volgt gedacht:

De deelnemers verzamelen zich op het Janskerkhof te Utrecht, om 1.45 uur. Om twee uur wordt vertrokken in gereserveerde autobussen. De rondleiding zal geschieden onder deskundige leiding in groepen van 25. Als een groep het kasteel bezichtigt zullen de overige deelnemers zich in de tuinen kunnen ophouden. Er zal gelegenheid zijn ergens een kopje thee te drinken en over Vreeland keren we naar Utrecht terug, waar wij om 5.30 à 6 uur weer denken aan te komen.

De deelnemersprijs bedraagt f 1,75; voor hen die met eigen auto gaan f 0,50. Deelnemerskaarten dienen afgehaald te worden bij het agentschap van de Ned. Handelsmaatschappij, Janskerkhof te Utrecht, tot uiterlijk 4 Juli, tegen contante betaling van het verschuldigde bedrag. De buiten Utrecht woonachtige leden, die niet in de gelegenheid zijn de kaarten af te halen kunnen het verschuldigde bedrag overmaken op de girorekening nr. 11623 van deze instelling.

Namens het bestuur:

J. D. M. BARDET.
TH. A. HOOG.

SYPESTEYN

Ter inleiding op onze excursie van 7 Juli a.s. naar het kasteel Sypesteyn bij Loosdrecht mogen volgende gegevens dienen, grotendeels ontleend aan een beschouwing van H. van Booven in Ons Eigen Tijdschrift van September 1925 en aan het Kastelenboek der Provincie Utrecht, 2e druk.

Sypesteyn werd volgens oude beschrijvingen in 1288 gesticht door Willem Nicolaesz van Sype, genaamd Hallinc. Naar zijn geslacht kreeg het slot den naam Sypesteyn. In 1400 horen we reeds van

verwoesten en herbouwen, wat later nog meermalen heeft plaats gehad. De laatste van het geslacht, die het kasteel bezeten heeft, zou, volgens van der Aa (Aardrijksk. Woordenb. X) Aert van Sypesteyn geweest zijn, na wiens overlijden in 1589 het overging op Gijsbert van Argijn. Volgens de overlevering was het in het jaar te voren min of meer verwoest door de inwoners van Nieuw-Loosdrecht, die met hun pastoor op één dag tot de Reformatie waren overgegaan en er niet over te spreken waren, dat de Heer van den Sypesteyn voorlopig aan het oude geloof trouw wenste te blijven.

In 1633 vinden wij Dirck Ploos van Amstel met de heerlijkheid beleend. Was het wederom een lid van het oude geslacht — C. A. van Sypesteyn, heer van Hillegom —, die de ruïne in 1655 weer enigszins als een „huysinge” liet inrichten en er waarschijnlijk des zomers woonde? Ook dit gebouw verdween in het rampjaar 1672, toen de Fransen moordend en plunderend in deze lage landen ronddoelden. Alleen de slotkapel, de zogenaamde „Capelle van der Sype”, in de 14e eeuw gebouwd en in de 15e nog vergroot door de tegenwoordige kerk en den fraaien toren, hield de herinnering levendig aan de Heren van Sypesteyn.

Het waren overigens leden van zeer verschillende geslachten, die zich in den loop der tijden Heren van Sypesteyn noemden. In de 18e eeuw komt b.v. als zodanig voor Johan Frederik Godfried baron van Freisheim. Afstammelingen van dezen eigenaar verkochten in 1804 het goed, dat toen uit niet veel meer dan een huis, een boerenwoning en wat land bestond, aan een boer, die verdere verkaveling in de hand werkte, zodat in het midden der 19e eeuw alleen nog de poort met de verweerde wapens van het geslacht van Sypesteyn overbleef. Omstreeks 1850 is ook deze poort gesloopt. Vele van de schilderachtige huisjes van Nieuw-Loosdrecht bevatten nog „reuzenmoppen”, afkomstig van de achtereenvolgens gestichte, verwoeste, herbouwde en opnieuw verwoeste huizen Sypesteyn.

In het allerlaatst der 19e eeuw brak een nieuwe periode aan. Jhr. C. H. C. A. van Sypesteyn koesterde den droom het voorvaderlijk slot te doen herrijzen en deze droom ging door zijn vasthoudende belangstelling in vervulling. In 1899 begonnen werklieden den grond rondom de rechts van den straatweg van Hilversum naar Nieuw-Loosdrecht, kort voor den kerktoren staande huisjes om te woelen en ook de spoedig daarop aangekochte, meer verwijderde stukken weiland: de fundamenten van de zware slotmuren kwamen bloot te liggen..... voor geruimen tijd. Want eerst werden in het rond een park en vijvers aangelegd: de bomen sloegen in dien vruchtbaren bodem prachtig aan. De heer van Sypesteyn had tijd, nam den tijd, ook met zijn aankopen van grond. Toen in 1911 met den wederopbouw van het kasteel begonnen werd, kwam het midden in het tien jaren oudere park te staan.

De herbouw had plaats in den stijl van het einde der 15e eeuw. In de Middeleeuwen was de Sypesteyn met de vele bijgebouwen,

ophaalbrug en torens veel groter en vooral zwaarder geweest, zoals de fundamenten, op de harde zandplaat in het veen prachtig bewaard gebleven, aanwezen, maar ook in den tegenwoordigen staat maakt het herrezen slot een geduchten indruk, geloofwaardiger ook dan het gerestaureerde de Haer, waar in 1906 de laatste hand aan gelegd was. De brede buitengracht, die ver buiten den tegenwoordigen straatweg de sterkte omsloot, is echter niet teruggevonden.

De heer van Sypesteyn, zelf schrijver van een uitstekend boek over *Oud Nederlandsche Tuinkunst*, liet bij den geleidelijk vorderenden herbouw, een aantal tuinen aanleggen van verschillende stijl. In het park zijn 250 verschillende boomsoorten aanwezig.

Ook als verzamelaar van oudheden had Jhr. van Sypesteyn naam. In het herstelde gebouw bracht hij zijn steeds aangroeiende collectie onder. Wie thans in het Museum geworden kasteel rond gaat, aanschouwt er oude wapens uit de 15e—17e eeuw, meubelen uit de late middeleeuwen tot Louis XVI toe, beeldhouwwerk uit verschillende perioden, schilderijen van van Heemskerck, Cornelis Engelbrechtszn, Cornelis van Haerlem, den meester van de Magdalena-legende van Antwerpen, Nicolaas Maes, Moro, Frans van Mieris, Alb. Cuyp, van der Helst, Moreelse, Cornelis Troost e.a. Anderen zullen bijzondere belangstelling hebben voor de fraaie collecties geëmailleerd en blauw chineesch porcelein, het „chine de commande”, op bestelling door de O.I. Compagnie in China vervaardigd, het delftsch aardewerk en het inlandsche porcelein uit Weesp, Loosdrecht en Ouder-Amstel. En zovele andere schone zaken.

Jhr. van Sypesteyn heeft nog verscheidene jaren des zomers op het herleefde slot gewoond. In 1937 is hij overleden. Bij het eerste bezoek van Oud-Utrecht aan de Sypesteyn in 1931 hebben de leden nog het genoegen gehad, persoonlijk door hem rondgeleid te worden.

NOG EENS HET JODERIJTJE.

Van den heer J. H. Abelmann, Bakkerstraat 8, ontving ik naar aanleiding van mijn artikeltje in het nummer van April l.l. mededeelingen omtrent een vondst in het Joderijtje, gedaan in het voorjaar van 1945. De heer Abelmann is toen met eenige anderen voor tijdverdrijf aan het graven geweest in een van de oude huisjes aan den oostkant, ongeveer midden tusschen Oudegracht en Lange Elizabethstraat.

Het gezelschap vond onder den ouden tegelvloer een vrij zwaar stuk muur. Dit was kennelijk geen fundeering: er was b.v. een duidelijke dagzijde aan (de oostkant), en ook was er geen enkele aanwijzing, dat er nog iets op had gerust. Het materiaal bestond uit reuzenmoppen, die zoo los zaten, dat ze zich praktisch als blokken uit een doos lieten opnemen. De bovenkant van den muur was ong. 1 meter onder den tegelvloer, de oostkant ong. 1 meter van den westmuur van het huisje af. Het object is over ong. $\frac{3}{4}$ meter

hoogte ontgraven; tot zoover bedroeg de dikte zeker meer dan $\frac{1}{2}$ meter. De gravers hielden het dadelijk voor een kademuur, ook om de donkere vulling die zich aan den oostkant bevond. Boven deze, of in het bovenste gedeelte er van, bevonden zich scherven, welke door een kenner (de heer A. weet niet meer, wie) op de 15e eeuw ongeveer werden gedateerd.

Het ziet er naar uit, dat hier inderdaad een muur van den *zijl* van St. Marie is ontdekt. Het water heeft dan een meter of vier verder oostelijk geloopt dan ik in mijn teekening onderstelde, maar dat maakt niet uit. Misschien komt er van de bemuring nog meer voor den dag; de heer Abelman wil er op letten.

J. PRAKKEN.

DE ZIJL VAN ST. MARIE.

Het artikeltje van den heer J. Prakken, die het Jodenrijtje als overblijfsel van een oude waterloop wil zien, behoeft eenige verbetering.

Uit de bewoordingen van den erfpachtbrief van 11 Juni 1356 (waarvan het kapittel van St. Marie 28 April 1357 een nadere bevestiging gaf), afgedrukt hiervoor op blz. 26/7, blijkt, dat de *zijl* of waterloop zich bevond tusschen de hofstede Sconegge en een hofstede, welke eigendom was van Jacob Zoudenbalch¹⁾.

Het huis Schonegge was een bekend huis. Het stond tusschen de Oudegracht en de Elizabethstraat, en tusschen de Ham (vroeger Molen-)steeg en de Drieharing (vroeger Vroed-)steeg.

In 1356 kreeg „Hughen den backer, Hughe backerssone” de *zijl* in erfpacht. Men kan zich afvragen welk belang hij gehad kan hebben bij het bezit van zulk een smal en langgerekt perceel. Maar zijn begeerte naar het bezit daarvan wordt volkomen verklaarbaar, als men weet, dat hij ook bezitter was van de hofstede Schonegge, waarlangs de *zijl* zich uitstreckte. Dat blijkt uit een uitspraak van den raad der stad van 24 December 1408, waarbij aan Huge Lieboert de helft „vander husing ende hofstede tot Schoenegge” werd toegewezen, terwijl aan „joufrou Achten, *Huge backers siins ooms wijf* was” de andere helft verbleef. Een zuster van Huge backer was dus met zekeren Lieboert gehuwd. Bovengenoemde uitspraak werd 7 Febr. 1410 nog door den raad gehandhaafd. (Raadsdagelijks boek fol. 47 v).

Hughen den backer's bezit werd dus door toevoeging van de *zijl* vergroot.

Het is noodig, om eerst na te gaan, wie later bezitters van hof en huis Schonegge waren.

Juist een eeuw later vindt men ze terug: op 18 Juni 1510 droeg Margriet Dyetmer Valendochter het huis en den hof „Schoenegge” over aan Johan Alphersz. Ruysch. Veertig jaren later, 27 Mei 1552, sluit een Jan Ruysch, als bezitter van Schoenegge, een overeenkomst met Adam Ram „als besitter van sijne huysinge geheeten Proeyssenborch, noirtwerts der voers. huysinge Schoeneg-

ge gelegen", over een door Ram begonnen bouw van een huis aan de Elizabethstraat, toen Steenweg genoemd. Op 1 April 1585 droegen Alphert en Johanna Ruysch het huis over aan Jasper van Brakel, en de laatste op zijn beurt weder aan Noiye Walraevens en zijn vrouw, Teuntgen Rijck Jansdochter, en zijn schoonzuster Commertgen Rijck Jansdochter. — Zijn aandeel in het huis droeg Noel Walraven (toen weduwnaar) over aan genoemde Commertgen op 3 Jan. 1593. Het heette toen: de „huysinge... daer het Casteel van Antwerpen uuthangt".

Hieruit blijkt dan, dat het huis Schoenegge, dat zijn naam ontving van de reeds vóór 1300 bekende familie van dien naam, in hoofdzaak hetzelfde perceel was, dat later (en nu nog) het Kasteel van Antwerpen genoemd is. Het is thans genummerd 129.

Nu moet nog de vraag beantwoord worden: aan welke zijde van het perceel moet vroeger de zijl geloopt hebben, staande aan de gracht en ziende naar het huis aan de linker of aan de rechterzijde?

Aan de rechterzijde stond (en staat nog) het huis Proeysenburch (nr. 127). Het grensde (zie boven) aan Schonegge. Hoewel het een reeds ver in de middeleeuwen bekend huis was, is dit nog geen bewijs, dat de zijl aan de zijde van dit perceel niet geweest zou kunnen zijn. Maar het was in het bezit van — en genoemd naar de familie Proeys en is niet in verband te brengen met de familie Zoudenbalch, wier erf in 1356 aan de andere zijde van de zijl lag.

Er is daarom reden, om de plaats van die zijl links van Schoenegge te zoeken, dus aan de grensscheiding tusschen de huizen, nu genummerd 129 en 131. En dan vindt men voldoende gegevens om met zekerheid te kunnen zeggen: dáár heeft de zijl vroeger geloopt.

In de eerste plaats heeft het Kasteel van Antwerpen nu nog een uitgang in de Elisabethstraat, die wel overbouwd is, maar niet bebouwd. Deze uitgang loopt langs de zuidelijke afscheiding van het huis. Bovendien was Schonegge of het Kasteel van de gracht af toegankelijk eveneens door een overdekte uitgang, die in 1630 verbreed werd, eveneens loopende langs de zuidelijke afscheiding. In feite stond dus Schonegge of het Kasteel aan een van de Gracht naar den Steenweg of de Elisabethstraat loopende „poortweg", die de zuidzijde van het erf van Schonegge in beslag nam.

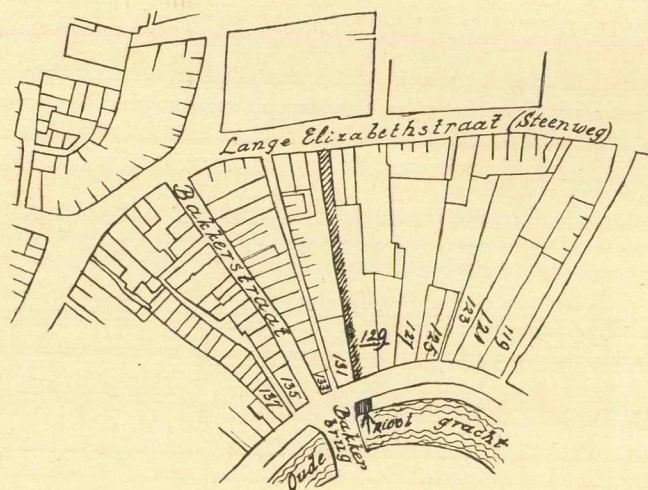
In de tweede plaats: het perceel nu nummer 131 tezamen met de daarachter liggende perceelen tot aan de Elisabethstraat toe zouden dan de hofstede van Jacob Zoudenbalch van 1356 ingenomen hebben. Nu zijn jammer genoeg alle pogingen om na 1356 iets naders over die hofstede te vinden tevergeefs geweest. Maar... toen op 17 Jan. 1600 Jacob van Noort de helft van het huis aan de Oude Gracht, aan de eene zijde begrensd door het „Molenteechge", aan Pauwels Claesz. Verriet overdroeg, werd uitdrukkelijk onder de lasten vermeld, de helft van 3 gulden 16 stuivers „s jaers oude renten", welke aan „d'heer van Urck" toekwamen. En toen op 10 Dec. 1608 Verriet de andere helft van het huis in bezit kreeg is sprake van eenzelfde bedrag „outeygen alse d'vrouwe van Urck op de huysinge heeft". Urk (en Emeloord) zijn eeuwenlang in bezit

geweest van leden der familie... Zoudenbalch. Dus kan het niet anders geweest zijn, of althans dit huis stond op grond die vroeger in bezit dier familie was.

En ten derde kreeg ik van den heer A. van Mameren, technisch hoofdamtenaar bij den dienst Gemeentewerken, de mededeeling, dat hij door het instorten van een straatgedeelte juist tegenover de zuidpunt van den gevel van het Kasteel, (veroorzaakt door het bezwijken van de gemetselde afdekking van een schacht) op de hoogte kwam van het bestaan aldaar van een oud, vrij ruim riool, dat in de gracht uitmondt. De breede uitmonding ervan heb ik zelf dezer dagen bij lagen waterstand kunnen zien.

Er kan alzoo geen twijfel meer zijn, of de vroegere zijl van St. Marie liep langs de zuidzijde van den hof van het vroegere huis Schoenegge, maakt thans nog het zuidelijke deel daarvan uit, voor zoover zij bebouwd is, en is terug te vinden in de nu nog bestaande „poortweg”, waardoor men in de Lange Elizabethstraat uitkomt.

Ter verduidelijking van het bovenstaande diene het hierbij afgedrukte gedeelte van het kadastrale minuutplan, waarop de tegenwoordige nummering der huizen aan de Oude Gracht is aangebracht en tevens door aceering de plaats en de loop van de zijl zijn aangegeven; een pijltje geeft de plaats aan waar nu een breed riool in de gracht uitmondt. K.

¹⁾ Het door Van der Monde aangehaalde z.g. „afschrift” van een charter van 1306 is niet meer dan een korte aantekening van Van Buchell (voorkomende op fol. 60 v van een handschrift van hem, dat aanwezig is in het rijksarchief, collectie handschriften nr. 332). Daar is echter alleen sprake van „eender hofstede”, die voor 15 jaren in erfpacht gegeven werd. Die aantekening nam Van Buchell over uit een „memoriaal” van den heer van Hoencoop. Hij had dus geen origineel charter voor oogen. — Ik vermoed, dat 1306 een verschrijving is voor 1356. Een charter van 1306 heb ik niet kunnen vinden.

BEGINT HET UTRECHTSE STATEN-ARCHIEF MET 1375 ?

Voor de hierboven gestelde vraag vinden de lezers van dit Maandblad zich geplaast bij de lectuur van het heldere overzicht, dat onlangs door dr. V. d. V(en) geboden is van Dr. D. Th. Enklaar, *De Stichtse Landbrief van 1375*. Het zal den bezoekers van het Utrechtse rijksarchief bekend zijn, dat Mr. S. Muller Fz zijn *Catalogus van het Archief der Staten van Utrecht 1375—1813* laat beginnen met een der in het rijksarchief bewaarde exemplaren van den bekenden landbrief van bisschop Arend van Hoorne. Uit Mr. Muller's „Geschiedenis van het archief”, waarmede de „Catalogus” wordt ingeleid, blijkt overigens, dat er weliswaar onderscheiden archiefstukken uit den bisschoppelijken tijd als afkomstig van de Staten beschouwd moeten worden, doch dat twee omstandigheden ertoe geleid hebben, dat er vermenging van Statenbescheiden met bescheiden, afkomstig van het Utrechtse Domkapittel heeft plaats gevonden. De eerste omstandigheid was, dat de secretaris van het Domkapittel tijdens de Statenvergaderingen optrad als secretaris; de tweede, dat de Staten gebruik maakten van de veilige bewaring in de archiefbewaarplaats van den Dom. Van geregelde archiefvorming door de Staten is pas sprake, wanneer deze vergadering min of meer onder contrôle van den door keizer Karel V aangestelden stadhouder en het eveneens door den Keizer opgerichte Hof komt te staan. De doorlopende reeks resolutiën van de Staten nemen dan ook met 1531 een aanvang. Echter blijven nog tot en met Willem van Lamsweerde, wiens naam onder de Unie van Utrecht prijkt, secretarissen van den Dom als secretaris in de Statenvergadering dienst doen, d.w.z. tot 1582¹⁾.

Dr. K. Heeringa heeft om practische redenen Mr. Muller's werkwijze gerespecteerd, al was hij er van overtuigd, dat er van een eigenlijk Statenarchief oudtijds eigenlijk geen sprake is geweest. Hij wees er op, dat de door de secretarissen van den Dom nagelaten protocollen een notariëel karakter dragen. De secretarissen waren nl. door paus of keizer toegelaten notarissen, die als beëdigd secretaris in dienst van het Domkapittel getreden waren, en schreven in hun protocol niet alleen besluiten van het Domkapittel in, maar ook wel andere acten²⁾.

Nochtans meen ik, dat Mr. M.'s poging om het Staten-archief uit den bisschoppelijk-landsheerlijken tijd zoveel doenlijk door afscheiding uit het archief van het Domkapittel te reconstrueren niet zo verwerpelijk is, als men uit het voorgaande zou mogen afleiden.

Er is mij een aanwijzing bekend, waaruit blijkt, dat de secretaris van het Domkapittel niet als zodanig ook zijn diensten bewees aan de Statenvergadering, maar dat hij zulks deed als *beëdigd secretaris der Staten zelf*. Het notariële instrument, d.w.z. de notariële acte, waarin het officiële verslag gegeven wordt van de vergadering van het Kapittel Generaal (de Statenvergadering) van 8 November 1400, in welke vergadering Hendrik heer van Vianen en zijn echtgenote vrouwe Heylwig ten behoeve van den bisschop van Utrecht,

hun leenheer, afstand deden van de hoge heerlijkheid van Ameide, is, vermoedelijk terwille van de plechtigheid, ondertekend door twee notarissen. De eerste dezer twee Ludolph Schulte, geestelijke uit het diocees Utrecht, noemt zich notarius zonder meer; de andere Willem van Riebeeck, eveneens een Utrechts geestelijke, betitelt zich als „publicus imperiali auctoritate ac *universalis ecclesie Trajectensis notarius juratus*”, d.w.z. openbaar op keizerlijk gezag fungerend notaris, tevens gezworen notaris der universele kerk van Utrecht oftewel het Kapittel Generaal³⁾. Willem van Riebeeck is van 1400—1408 tegelijk werkzaam geweest als secretaris van het Domkapittel. Hij bekleedde dus drie ambten, dat van openbaar notaris, dat van notaris van het Kapittel Generaal of de Statenvergadering en dat van secretaris van het Domkapittel. Zijn over 1402—1419 lopend protocol wordt in het archief van het Domkapittel te Utrecht bewaard⁴⁾.

Uit het feit, dat de Staten zelf een beëdigden secretaris hadden, mag men m.i. concluderen tot *de mogelijkheid van het bestaan van een eigen archief der Staten reeds omstreeks 1400*. Dat de stukken bij den Dom bewaard werden, doet hieraan niets af. Wel houde men in het oog, dat de notarissen de zaken, hun verschillende functiën betreffende, niet voldoende uiteen gehouden hebben.

Nu blijft nog de vraag, of men het Staten-archief met 1375 mag laten beginnen. M.i. kan hierop geen antwoord gegeven worden zolang niet meer bekend is over de secretarissen van het Domkapittel, die aan Tydeman Uptende, die volgens Wouter Brock van 1383 tot 1395 kapittelnotaris is geweest, voorafgegaan zijn. Voor de kennis van de geschiedenis van de Staten van Utrecht en hun werkwijze moet het van belang geacht worden, indien er systematisch nauwlettend studie gemaakt werd van de notarissen, die in het laatste kwart der 14de eeuw alsook nog daarna stukken opgemaakt en getekend hebben betreffende besluiten of handelingen van het Kapittel Generaal, van de vergadering der vijf Utrechtse kapittelkerken en van het Domkapittel. Of een dergelijke studie tot opmerkelijke resultaten zal leiden, waag ik niet te voorspellen; in elk geval zal zij het inzicht in de vroegste geschiedenis van de Staten van het Nedersticht verhelderen.

1951.

A. JOHANNA MARIS.

¹⁾ Dr. Mr. S. Muller Fz., *Catalogus van het Archief der Staten van Utrecht 1375—1813*, 1916.

²⁾ Dr. K. Heeringa, *Inventaris van het Archief van het Kapittel ten Dom*, 1929.

³⁾ Uitgegeven: Van Mieris, *Charterboek*, III, 727. Zie R.A. Utrecht, bisschoppelijk archief, inv. no. 46, fol. 51 vso, en Stadsarchief Utrecht, I, inv. no. 29, fol. 36 vso.

⁴⁾ R.A. Utrecht, archief Domkapittel, inv. no. 1.

HET MAANDBLAD.

Ingevolge een bestuursbesluit zal het Maandblad in de maanden Juli en Augustus niet verschijnen.